

Г. М. Ковальова, К. В. Зубенко

Донбаська державна машинобудівна академія

Компаративи як прагматичний аспект формування картини світу в гумористичному дискурсі Є. Гуцала та О. Ільченка

Ковальова Г. М., Зубенко К. В. Компаративи як прагматичний аспект формування картини світу в гумористичному дискурсі Є. Гуцала та О. Ільченка

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячений дослідженню прагмалінгвістики гумористичного дискурсу української химерної прози. Підкреслено думку про те, що одним із важливих завдань у вивченні прагматичних засобів вираження мовної картини світу є, зокрема, розкриття сутності творчого самовираження митця за допомогою компаративних конструкцій. З'ясовано роль прагматичної значущості порівнянь із урахуванням вербально-семантичного, лінгвокогнітивного й мотиваційного рівнів у процесі розкриття особливостей функціонування окремої компаративної одиниці з огляду на втілення авторського задуму.

Ключові слова: мовна картина світу, компаративна конструкція, гумористичний дискурс, химерна проза, художній текст, прагматична значущість.

Ковалёва А. Н., Зубенко Е. В. Компаративы как прагматический аспект формирования картины мира в юмористическом дискурсе Е. Гуцало и А. Ильченко. Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященный исследованию прагмалингвистики юмористического дискурса украинской химерной прозы. Подчеркнута мысль о том, что одной из важных задач в изучении прагматических средств выражения языковой картины мира является, в частности, раскрытие сущности творческого самовыражения писателя с помощью компаративных конструкций. Выяснена роль прагматической значимости сравнений с учетом вербально-семантического, лингвокогнитивного и мотивационного уровней в процессе раскрытия особенностей функционирования отдельной компаративной единицы согласно воплощению авторского замысла.

Ключевые слова: языковая картина мира, компаративная конструкция, юмористический дискурс, химерная проза, художественный текст, прагматическая значимость.

Kovaliova G. M., Zubenko K. V. The comparatives as the pragmatic aspect of the world picture formation in humorous discourse of E. Hutsalo and A. Ilchenko. The article continues the course of authors' publications, devoted to the study of humorous discourse pragmalinguistics in Ukrainian fanciful prose. The emphasized thought is that one of the most important assignments in the study of pragmatic means of linguistic world picture expression is, specifically, disclosure of essence of the creative author's self-expression with the help of comparative constructions. The role of pragmatic significance of comparisons, taking into account verbal-semantic, linguo-cognitive and motivational levels in the process of disclosure of separate comparative unit functioning peculiarities according to the realization of the author's intention.

Key words: linguistic world picture, comparative construction, humorous discourse, fanciful prose, literary text, pragmatic significance.

У сучасному мовознавстві поширеною є думка про те, що соціальна свідомість репрезентує в мовній картині світу особливості світосприйняття, інтерпретує світ за допомогою мовної символіки, а також створює власний образ цього світу.

Важливу роль у моделюванні мовної картини світу відіграє слово, його лексичне значення. Відтворюючи реальність, мова формує світ, у якому відображаються елементи культури, психології, менталітету.

Особливою значущістю для розуміння особистістю навколишнього світу відзначається художній текст [1; 6]. Так, наприклад, М. М. Бахтін, розглядаючи мову як окремий текст, зауважує: „Мова – це завжди текст, насичений смислами та інтенціями, які належать певному часу, людині, суспільству” [1:133].

У науковій літературі недослідженими залишаються питання про джерела формування мовної картини світу. У нашому дослідженні розглянуто порівняння як прагматичний засіб

вираження мовної картини світу.

Окремі теоретичні аспекти означеної теми залишаються дискусійними. Таким є питання про виділення граматичних варіантів порівнянь. Так, наприклад, М. І. Черемисіна не називає порівняннями конструкції, які містять у собі орудний відмінок або ступені порівняння прикметників і прислівників (*падати каменем, чорніший від чорнила*) [11].

Метою нашого дослідження є виявлення прагматичної значущості компаративних конструкцій, оскільки вона є властивою для всіх порівнянь, у тому числі й залучених нами до аналізу. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань: 1) дати робоче визначення порівняння; 2) схарактеризувати прагматичні особливості порівнянь, які активно функціонують у химерній прозі Є. Гуцала та О. Ільченка в контексті моделювання мовної картини світу.

Одним із важливих аспектів дослідження компаративних конструкцій є питання про їх

призначення та значущість (праці Н. Бена, І. Лискова та ін.). Л. Новиков помітну роль відводить аналізу значущості порівнянь. На думку дослідника, значущість – це „внутрішня властивість одиниці, якою вона володіє завдяки певним відношенням з іншими одиницями системи (певного класу)” [8:119].

Цілком слушною нам видається думка В. М. Телії про те, що в прагматично значущій одиниці мови міститься інформація, яка є „важливою не для практичної орієнтації, а для вираження емоційної реакції суб'єкта на певну подію” [9:126]. Також погоджуємося з положеннями тих науковців, які стверджують, що на ступінь прагматичної значущості певною мірою впливає наявність у структурі слова конотативних сем, як-от: оцінної, емоційної, експресивної, стилістичної. Крім того, дослідники [6; 9 та інші] звертають увагу на те, що прагматична значущість порівнянь пов'язана, з одного боку, з різними типами контекстів, а з іншого, – з різними типами інформації. Особлива роль у цьому зв'язку належить художнім текстам, адже, як зазначає І. Р. Гальперін, уся інформація, що міститься в тканині художнього тексту, може бути змістовно-фактуальною та змістовно-концептуальною [3].

Одним із засобів вираження мовної картини світу є порівняння зі змістовно-концептуальною значущістю. Змістовно-концептуальна інформація мовної одиниці, якою є порівняння, дозволяє читачеві зрозуміти відношення між явищами через різні емоційні та експресивні відтінки.

Розуміння прагматичної значущості порівнянь із урахуванням вербально-семантичного, лінгвокогнітивного й мотиваційного рівнів дозволяє більш детально розкрити специфіку функціонування окремої компаративної одиниці з огляду на втілення авторського задуму.

Як уже зазначалося, у сучасному мовознавстві відсутнє загально визначення порівняння. Тому, синтезуючи погляди різних учених, подаємо власне робоче визначення цього поняття, що враховує специфіку художнього тексту. Під порівнянням ми розуміємо зіставлення окремих явищ або предметів за ознакою, яка найповніше втілює авторський замисел, допомагає виявити позицію автора щодо своїх персонажів, а також особливості авторської картини світу.

Порівняння є одним із основних прийомів пізнавальної діяльності, оскільки в їх семантиці кодується ставлення людини до навколишнього світу. У гумористичному дискурсі порівняльні конструкції виступають найактивнішим засобом маніпулятивного впливу і на учасників діалогу, і на читача (у межах художнього твору).

Під час дослідження ми з'ясували, що питоми порівняльні конструкції повно й усебічно виражають національні особливості бачення світу. З огляду на це наше дослідження ґрунтується на матеріалі химерної прози відомих українських письменників Є. Гуцала та О. Ільченка.

Звертаємо увагу також і на те, що одним із важливих аспектів вивчення мовної картини світу є визначення історичного періоду, у межах якого

функціонують компаративні одиниці. Тому до аналізу залучено художні твори, у яких змальовано різні історичні періоди життя українського народу – від козака Мамає-запорозця до сучасності. Це, зокрема, пояснюємо тим, що спосіб моделювання мовної картини світу в кожного народу (нації), з одного боку, універсальний, а з другого, – різниться на певних проміжках часу. Таким чином, у кожний історичний період ментальні особливості виявляють свою специфіку щодо самоідентифікації народу.

Основні етапи дослідження мовної картини світу певною мірою пов'язані з аналізом тропеїчної бази художнього твору. Проте в лінгвістичних студіях вивчення мовної картини світу на тлі художньої прози не є вичерпним. Це зумовлено тим, що значна увага дослідників проектується на метафору, яка існує паралельно з порівнянням. Крім того, у мовознавстві традиційно стійкі порівняльні конструкції залучають до фразеологічної системи мови.

Доречність дослідження порівнянь у межах гумористичного дискурсу підтверджується, зокрема, тим, що семантика самого порівняння певною мірою залежить від семантики тексту в цілому. На думку Р. О. Будагова, „порівняння усвідомлюється на тлі широкого контексту, часто на тлі всього твору як художнього цілого” [2:26].

Порівняльні конструкції є важливим засобом розкриття внутрішнього світу персонажів, конкретизації картини навколишньої дійсності. Однією з найхарактерніших ознак влучного порівняння є елемент новизни, оригінальності, несподіваності. У цьому аспекті звертаємо увагу на те, що художні порівняння мають свої особливості. Підтвердження цієї думки знаходимо в працях науковців, зокрема О. Р. Пархоменко, де йдеться про те, що в художньому творі компоненти порівняння взаємозумовлені і є єдиним семантичним комплексом. Крім цього, художні компаративні конструкції мають специфічну прагматичну настанову, характеризуються складними взаємозв'язками між словом та предметом, який позначається.

Беззаперечним є той факт, що завдяки мовним засобам ми отримуємо інформацію про специфіку мовленнєвого коду персонажа. З огляду на це дослідники звертаються у своїх студіях до прагмалінгвістичного підходу під час аналізу мовної особистості. У цьому контексті зауважмо, що мовна особистість інколи розглядається як поєднання взаємопов'язаних між собою „я-аспектів”, як-от: біологічного, соціального, емоційного, когнітивного, етичного, естетичного, духовно-морального.

Прагматичний аспект використовується як набір ключових слів-дескрипторів, які виокремлюють самотні тезаурус літературного персонажа, зокрема його лексичний запас, оскільки саме лексика (серед усіх мовних рівнів) дає вичерпні уявлення про образно-понятійну сферу внутрішнього світу персонажів.

Важливим елементом вивчення мовних особливостей персонажів є поєднання мовних, прагмалінгвістичних та соціокультурних чинників.

У зв'язку з цим значну роль відводимо порівнянням, які активно функціонують у химерній прозі Є. Гуцала та О. Ільченка.

Компаративні конструкції, як відомо, є одним із способів пізнання людиною навколишнього світу. У порівняннях визначальним є той факт, що людина, яка пізнає навколишній світ, зіставляє його з власним досвідом, а відтак зіставлення абсолютно різних, несхожих предметів передбачає наявність якоїсь окремої точки зору щодо того чи того явища об'єктивної дійсності.

Порівняння, залучені нами до аналізу, тісно пов'язані з цілісною картиною світу, оскільки в їх семантиці кодується індивідуальний досвід людини. У мовній тканині творів Є. Гуцала та О. Ільченка порівняльні конструкції – найбільш активні мовні формули, що допомагають розкрити ідейно-тематичні особливості романів „Позичений чоловік. Приватне життя феномена” та „Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця”.

Як показують результати досліджень, певна частина інформації про українську картину світу міститься в химерній прозі, оскільки в ній утілюються мовні уявлення про предмети та явища об'єктивної дійсності, що є самотутніми для кожної мови.

Однією з актуальних проблем дослідження мовної картини світу є характеристика прагматичного значення мовних одиниць, у тому числі й тих, які функціонують у гумористичному дискурсі, оскільки читача чи слухача цікавить не тільки інформація про навколишній світ, а й особливості сприйняття цього світу письменником. Серед різних типів лексичного значення саме прагматичне покликане виявляти емоційно-оцінне відношення співрозмовників до денотатів. Як цілком слушно зауважує Л. А. Новиков, прагматичне значення є в „лексичній семантиці специфічним мовним вираженням оцінки того, що позначається, за допомогою маркованих одиниць...” [8:89]. У цьому аспекті важливим вважаємо з'ясування прагматичної значущості порівнянь у творах Є. Гуцала та О. Ільченка.

Досліджуючи багатий пласт компаративних одиниць, які активно функціонують в аналізованих творах, залучених нами до аналізу, помічаємо, що емоційний вплив на читачів робить своєрідний взаємозв'язок значення предмета й образу порівняння. На думку деяких учених, „окремі семи семантичних компонентів порівняння взаємодіють так, як і в метафорі, і результатом цієї взаємодії є новий семантичний комплекс, який не має власного словесного вираження” [6:323].

У процесі дослідження ми звернули увагу на те, що в образних порівняльних конструкціях семантичні комплекси предмета й образу порівняння характеризуються певними особливостями взаємодії. На кількість додаткових сем, які з'являються в семантичній структурі предмета порівняння, впливає кількість визначень, що характеризують образ порівнянь. Звідси впливає важливість характеристики порівняння як мовної одиниці, яка дозволяє в поєднанні з іншими одиницями мови

моделювати картину світу. Цю думку можемо проілюструвати прикладами порівнянь, що функціонують у романах Є. Гуцала та О. Ільченка. Велику частку серед них становлять порівняння, уживані для портретної характеристики персонажів. Так, малюючи портрет свого головного персонажа Хоми Прищепи, Є. Гуцало вдається до порівняльної конструкції: „*Оченята ж у старшого куди пошлють були такі хитренькі, як двоє лисеняток, що й хвостами понакривались, а губи цвіли на обличчі, як млинець у маслі*” [4:386]. Лексеми “оченята” й “лисенька” на мовному рівні характеризуються різними денотатами, однак, у художньому творі лексема “оченята” співвідноситься з тим самим денотатом, що й лексема “лисенька”. У результаті такого співвіднесення відбувається зміна семантики одного з компонентів порівняння, а також зсув прагматичної спрямованості предмета порівняння. Обидва слова характеризуються наявністю пестливих суфіксів, що викликає добродушне ставлення до персонажа.

У творах О. Ільченка функціонування компаративних одиниць пов'язане з образами, які дозволяють читачеві виявити авторські симпатії чи антипатії до окремих персонажів: „*Як же так? – сполошилась, підійшовши до ридвана, і матінка Михайликова, невеличка, замучена злиднями та горем, але ще кругленька, мов цибулька, й зовсім ище не стара матуся...*” [5:27].

Окремий інтерес викликають компаративні конструкції, компонентами яких є слова-символи. Особливості цих конструкцій полягає в тому, що письменники майстерно використовують їх для підсилення емоційного сприйняття певного образу. У творах названих авторів помітно залучаються слова-символи, властиві українській картині світу, які органічно вплітаються у структуру порівняння. У таких компаративних конструкціях кодується цінність особистості, її соціальна значущість. Цілком закономірним нам видається той факт, що порівняння *очей із джерельцями, обличчя з мальвою, серця з горобенятком, чуба з пелюстками маку, брів із крилами беркута, дівочого стану з волошкою*, з одного боку, дозволяє виявити світоглядні особливості автора художнього твору, а з іншого, – викликає в читача почуття приязні й зворушливості до персонажів, як-от: „*Христя розцвіла обличчям, як найрозкішніша мальва...*” [4:98]; „*Вони були великі в нього, наче у вола, й поставлені на диво широко, оті очища*” [5:56].

Отже, порівняльні конструкції, які активно функціонують у химерних творах українських письменників Є. Гуцала та О. Ільченка, виступають прагматичним засобом моделювання мовної картини світу. У їхній семантиці міститься інформація про специфіку мовленнєвого коду персонажа, яка є до певної міри специфікою мовленнєвого коду окремої нації. Крім того, прагматичні особливості аналізованих порівнянь полягають у виявленні емоційно-оцінних відношень співрозмовників до денотатів.

У перспективі дослідження – подальше виявлення прагматичних особливостей порівнянь у

контексті моделювання картини світу української мови.

Література

1. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. — М. : Художественная литература, 1986. — 543 с.
2. Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили / Р. А. Будагов. — М. : Высшая школа, 1967. — 376 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М. : Наука, 1981. — 193 с.
4. Гуцало Є. П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : Роман-диалогія / Є. П. Гуцало. — К. : Рад. письменник, 1982. — 711 с.
5. Ільченко О. Є. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця (хімер. роман з нар. уст) : в 2 т. / О. Є. Ільченко. — К. : Дніпро, 1979. — Т. 1. — 693 с.
6. Мосенкіс Ю. Л. Всесвіт у дзеркалі японської мови : Словесні символи культури Японії / Ю. Л. Мосенкіс. — К. : Видавничий дім А+С, 2005. — 352 с.
7. Новиков А. И. Семантическое расстояние в языке и тексте / А. И. Новиков, Е. И. Ярославцева. — М. : Наука, 1990. — 245 с.
8. Новиков Л. А. Избранные труды. Том I. Проблемы языкового значения / Л. А. Новиков. — М. : Изд-во РУДН, 2001. — 672 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты / В. Н. Телия. — М. : Просвещение, 1996. — 348 с.
10. Хайрулина Р. Х. Фразеологическая картина мира : От мировидения к миропониманию / Р. Х. Хайрулина. — Уфа, 2001. — С. 40—45.
11. Черемисина Н. В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира / Н. В. Черемисина, Н. С. Новикова // Филологические науки. — 2000. — № 1. — С. 40—48.